

Pragmatik Bir Dış Politika: Özal'ın Batıya Bakışı

Muhittin Ataman*

*Alınız ilmini Garbın, alınız sanatını;
Veriniz hem de mesainize son süratini.
Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız
Çünkü milliyeti yok sanatın, ilmin; yalnız,
Bütün edvarı terakkiyi yarıp geçmek için,
Kendi "mahiyeti rubiyye" niz olsun kılavuz.
Çünkü beyhudedir ümidi selamet onsuz.*

Mehmed Akif Ersoy, Safahat (s. 187).

A. Giriş

Türkiye'de Batılılaşma düşüncesi, hem toplumun hem de devletin nasıl bir yapıya ve kimliğe sahip olması gerektiğine dair tartışmayı da beraberinde taşır. 1980'lere kadar iktidarda bulunan "katı ve kökten Batıcı" gruplar, topyekûn Batılılaşmayı sağlamaya ve Batının bütün kurumlarını transfer etmeye çabaladılar. Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra jakobençi bir mantıkla Batının siyasî, ekonomik ve kültürel değerleri topluma dayatılmaya başlandı. Kalkınma ve refah düzeyi açısından Batı medeniyeti seviyesine çıkmak için "şeklen ve ruhhen" (sosyal ve kültürel değerler ve onların dışı vuran yansımaları bakımından) Batılı olmanın gerekliliği üzerinde duruldu.

1980'lerde Türk siyasetine ve ekonomisine damgasını vuran Turgut Özal, Türkiye'de genel bir yeniden yapılanmaya giderken Batılılaşma sorununa da farklı bir yaklaşım geliştirdi.¹ Özal "kökten (külli, total)" bir Batılılaşmanın ülkede kimlik krizine, ekonomik ve siyasî geri kalmışlığa yol açtığını ileri sürüyordu. Ona göre, Türkiye Batı ile Doğu arasında köprü vazifesi görmeliydi. Bunun için, devlet ve toplum olarak Batının ulaştığı uygarlık düzeyine kendi öz değerleriyle, tarihî ve kültürel mirasıyla varmanın gerekli olduğunu dile getirdi. Reçete olarak da topyekûn Batılılaşmayı değil, yalnızca kısmî Batılılaşmayı ileri sürdü. Özal, bu kanaatini iç ve dış politika alanlarında uygulamaya koymaya çalıştı. Ancak uygulamadaki

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Muhittin Ataman, "Özalizm: Türkiye'de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü," *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 5, N. 19, Yaz 2000, s. 53-63.

aksaklıklar ve baş gösteren sorunlar gösterdi ki, böyle bir tercih sorunsuz değildi.

Özal Batı teknolojisi ile Türk-İslâm kültürünün sentezi olan yeni bir rejim oluşturma çabası içinde oldu. Özal'ın temel ideolojisi teknolojik Batılılaşma ile Türk- İslâm sentezi olarak bilinen "kültürel Türkçülük ve İslâm-cılık" idi. Bu anlayış İslâm ve Osmanlı kültürünün yeniden canlanması anlamına da geliyordu. Buna göre, Türkiye ancak İslâmî değerleri ve "kültürel (veya etnik)" Türk milliyetçiliğinin esaslarını takip etmekle uluslararası alanda etkin rol oynayabilir ve güçlü bir ülke olabilirdi. Batıdan alınacak teknolojik unsurlar Doğunun kültürel unsurlarıyla harmanlanacaktı. Özal'ın Batıya bakışında ve Batıya yönelik dış politikasında bu anlayışın izleri ciddi olarak görüldü.

Özellikle az gelişmiş toplumların liderleri, pek çok durumda kendi kişisel değerlerini veya grup kimliğini devlet kimliğine, devletin iç ve dış politikalarına yansıtırlar. Bazı durumlarda ise salt kendi iktidarlarının güvenliği ve bekası için politika üretir ve yürütürler. Bu durumda, ulusal politika olarak kamuoyuna yansıtılan politikalar, aslında sadece kendi rejimlerine ve iktidarlarına hizmet eder. Özellikle ekonomik ve siyasî olarak az gelişmiş ülkelerde dış politika, dış tehditlere karşı kullanıldığı gibi, sıklıkla muhalif siyasî partilerin de dahil olduğu iç tehditlere karşı da kullanılır.²

Turgut Özal, iç ve dış politikada faydacı (pragmatik) ve fırsatçı (oportünist) bir yaklaşım sergileyerek liderliğini devam ettirmek ve belirlediği hedeflere ulaşmak amacıyla iç ve dış güçler arasındaki dengeleri sağlamaya yönelik politikalar izledi. Özal'ın dış dünyaya bakışı bu etkenlerden de etkilendi.

Özal'ın iç ve dış politikada giriştiği yeniden yapılanma sürecinde geleneksel Batı yanlısı tutumda da bir değişme gözlemlendi. "Türkiye Atatürk'ten beri kendisini Batılı bir ülke olarak tanıtmıştır... Aslında geçmişte Türkiye Batılılaşmak için daha fazla gayret göstermiş, bugün bu yöneliş daha zayıftır" diyen Özal,³ kendisinin önceki iktidarlar kadar Batıcı olmadığını vurgulamıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerini inceleyen Mehmet Ali Birand, Özal'ın Batıcı olmayan eğilimi üzerinde dururken Özal'ın Batıcı bir kurum olan Dışişleri Bakanlığı'nın yetkilerini azalttığını ve AT (AB)'ye yaptığı zamansız başvuru ile Türkiye'nin Avrupa tarafından istenmediğini gösterip kendi istediği şekilde ülkeyi Doğu dünyasına yaklaştırmayı hedeflediğini de iddia etmektedir. Birand, Özal'ın Avrupa Birliği'nin Komisyon Raporundan sonra yaptığı açıklamalarda, AB'nin olumsuz tavrını dinsel ve kültürel faktörlere bağlamasını iç ve dış politikada anti-Batıcı tutumuna destek için kullandığını da belirtmektedir.⁴

Yukarıdaki söylemlere paralel olarak Özal, Türkiye'nin "Batı ittifakı içindeki yerinde niteliksel bir değişimi"⁵ başlatmak ve Türkiye'nin Batı dünyasının taraflarından (AB veya ABD) birine bağımlılığını önlemek amacıyla eş zamanlı olarak hem Avrupa hem de Amerika Birleşik Devletleri ile yakın ilişkiler geliştirmek için uğraştı. Türkiye'nin uluslararası arenadaki pazarlık gücünü artırmayı hedefleyen Özal, Batı dünyasındaki ittifak yapısını Türkiye için çeşitlendirmek (kendi içinde alternatifleri olan çok boyutlu bir yapı hâline getirmek) istedi.

² Muhittin Ataman, *An Integrated Approach to Foreign Policy Change: Explaining Foreign Policy Changes in Turkish Foreign Policy in the 1980s*, Lexington, KY: Kentucky University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.

³ Mehmet Akyol, *Beni Çok Ararsınız*, 2. Basım, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000, s. 182.

⁴ Mehmet Ali Birand, *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası (1959-1990)*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990.

⁵ Henri Barkey, "Turkish-American Relations in the Post-War Era: An Alliance of Convenience," *Orient*, v. 33, n. 3, s. 447-464.

Bu makalede Özal'ın Batıya bakışı ve Batı ile ilişkileri iki ayrı başlık altında incelenecektir. Özal Türkiye'sinin AB ve ABD ile ilişkileri ayrı ayrı ele alınacak ve Özal politikalarının yönü belirlenecek; bu bağlamda da, Özal'ın ne kadar "Batıcı" veya "Amerikancı" olduğu tartışılacaktır.

B. Özal'ın Avrupa'ya Bakışı

Türkiye'nin Avrupa ile ilişkileri Türkiye Cumhuriyeti tarihinin başından itibaren dostça gelişti. Bazı dönemlerde Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan ve İkinci Dünya Savaşı sırasında kısa bir dönem için Nazi Almanyası hariç, hemen hiçbir Avrupa ülkesini, güvenliğini tehdit eden bir unsur olarak görmemiştir. Öyle ki, İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması imzalamasına rağmen müttefiklerin ortak düşmanı Almanya'ya ciddi şekilde olumsuz bir tavır takınmadı ve 1944 yılına kadar bu ülkenin en önemli ticaret ortaklarından biri oldu.⁶ İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Türkiye, hep Avrupa'nın kaderini belirleyen güçlerle, namı diğer hür dünya ile, birlikte oldu ve bunun bir göstergesi ve gereği olarak da Batı Avrupa'da kurulan birçok siyasî, iktisadî ve askerî kuruluşu üye oldu. Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkiler iki boyutlu olarak geliştiğinden ben de bu ilişkiyi iki ayrı başlık altında inceleyeceğim: Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri ve Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ile ikili ilişkileri.

1. Türkiye-AB İlişkileri

Kuruluşundan itibaren Avrupa Toplulukları (AT)/Avrupa Birliği (AB) Ankara'nın dikkatini çekti. Türkiye, AT'nin kurulmasından bir yıl sonra (1959'da) topluluklara ortaklık

ve nihâî hedef olarak da tam üyelik için başvuruda bulundu. Avrupa Birliği ile resmî ilişkiler de 1963 yılında imzalanan ve bir sonraki yıl yürürlüğe giren Ankara Ortaklık Antlaşması ile başladı. Bu antlaşmaya göre, Türkiye ile AB arasında gümrük birliğine gidilecek, Türkiye'ye malî yardımlar yapılacak ve nihâî hedef olarak da üç aşamalı bir hazırlık döneminden sonra Türkiye örgüte tam üye olarak alınacaktı. Antlaşmanın öngördüğü şekilde bir Ortaklık Konseyi ve Ortak Parlâmenterler Komitesi kuruldu. Ortaklık Antlaşması, 1970 yılında imzalanıp 1973 yılında yürürlüğe giren Ek Protokol ve 1980 tarihli Ortaklık Konseyi Kararı ile güncelleştirildi.

Ek Protokol'a göre antlaşma tarihinden itibaren AB ülkeleri Türkiye'nin endüstri mallarından gümrük vergisi almayacak ve kota uygulamayacaklardı. Avrupa ülkeleri büyük ölçüde yükümlülüklerini Protokolün yürürlük tarihinden itibaren yerine getirdiler. Türkiye'nin yükümlülükleri de 12 ve 24 yıllık iki ayrı takvimle belirlendi. Buna göre, AB'den Türkiye'ye ihraç edilen malların bazıları 12 yılda, bazıları da 24 yılda gümrüksüz olarak Türkiye'ye girebilecekti. Ancak Türkiye'de iktidarda bulunan statükocu partiler, ülkenin yükümlülüklerini yerine getirmesinde kayıtsız davrandılar. Hatta 1970'lerin sonlarında, zamanın başbakanı Bülent Ecevit, işi AB ile ilişkileri tek yönlü olarak dondurmaya kadar vardırırdı.

Statükocu hükümetlerin bu kayıtsız ve olumsuz politikalarının neticesinde, Türkiye ile birlikte hareket eden ve bir anlamda Türkiye'nin birliğe ortaklık başvurusunun asıl nedenlerinden biri olan Yunanistan, AB'ye tam üyelik başvurusunda bulundu ve kısa bir süre sonra da tam üye oldu. Türkiye ile sorunlu bir ülke olan Yunanistan, 1980'ler ve 1990'larda AB'nin Türkiye'ye yönelik olumlu politikasının önünde büyük bir engel teşkil edecekti. Türkiye'ye yapılacak malî yar-

⁶ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996.

dımların önünü kesen Yunanistan, Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye aleyhine kararların çıkmasına da öncülük etti.

12 Eylül 1980 tarihinde vuku bulan askerî darbeden sonra bu defa AB tek yanlı olarak Türkiye ile ilişkilerini dondurdu. Her şeye rağmen, AB ile ilişkilerin seyrinin değişmesi 1980'lerde Özal döneminde söz konusu oldu. Bu da Özal için, hem olumlu hem de olumsuz yargıların oluşmasına neden oldu. Kimileri Özal'ın tavrını olumlu bulurken, kimileri de meydana gelen gelişmeleri, Özal'ın bilerek Türkiye'yi Batıdan uzaklaştırma stratejisinin neticesi olarak yorumladı.⁷

1980'ler boyunca ülkede siyasî, iktisadî ve toplumsal alanlarda başlatılan büyük ölçekli yapısal değişikliklerle birlikte Türkiye, AB ile ilişkilerini de geliştirdi. Özal'ın yürürlüğe koyduğu ekonomik istikrar plânı, dolaylı olarak AB'ye karşı dondurulan yükümlülükleri de yerine getirmeye vesile oldu. Vaktinden önce gümrükleri indiren Özal Hükümeti, 14 Nisan 1987 tarihinde AB'ye tam üyelik başvurusunda bulundu. AB Bakanlar Konseyi konuyu görüşmek üzere Avrupa Komisyonuna havale etti. 18 Eylül 1989'de görüşünü açıklayan Komisyon ise Türkiye'nin üyeliğini 1993 yılından önce ele almanın mümkün olmadığını bildirdi. Karar metninde açıklanan nedenlerin ve gerekçelerin yapay olduğu tartışıldı.

Özal iktidarı tarafından yapılan tam üyelik başvurusu ülkede sevinçle karşılandı. Dışişleri Bakanlığı ve İstanbul Ticaret Odası gibi elitlerin oluşturduğu kurumlar, başvuruyu Kemalist ilkelerin hedeflediği Batılılaşma ve çağdaşlaşmaya yönelik önemli ve "tarihî bir adım" olarak değerlendirdiler.⁸ Çünkü, Türkiye'deki statükocu kurumlara ve

çevrelere göre AB'ye tam üyelik bir anlamda nihaî hedefti. Ancak AB'ye tam üyelik, Özal liderliğinin nihaî hedefi değildi. Özal, tam üyeliği daha çok ekonomik alanda yararlanması gereken bir durum olarak değerlendiriyordu.⁹ Çünkü Özal, AB'yi siyasî bir hedeften çok, ülkenin endüstrileşmesi ve kalkınması için bir araç olarak görüyordu. Özal'a göre AB'ye tam üyelik, Türk mal ve hizmetlerine AB ile rekabet etme zorunluluğunu getirecek ve bu da kalitenin artmasını sağlayacaktı. Ayrıca büyük Avrupa pazarı Türk iş adamlarına ve işçilerine açılmış olacaktı.

AB'ye tam üyelik başvurusunun Özal liderliği açısından siyasî boyutları da vardı. Bunlardan biri, iç politikadaki kuvvetler dengesinin bir gereği olarak başvuruyu bir dış politika unsuru olarak iç politikada kullanmaktı. Özal hükümeti ve liderliği, AB'ye tam üyelik başvurusunu Özalizmin statükocu güçlerle mücadele ve rekabet ettiği plâtfom olan ülkenin iç siyasî yapısı ile bağlantılı görüyorlardı. Özal liderliği dış politika dinamiklerini harekete geçirmek suretiyle iç politikadaki kuvvetler dengesini lehlerinde tutmak istiyorlardı. Özal, beklenmeyen bir şekilde AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunarak, aslında ülkedeki Batıcı grubun gerçek anlamda "Batılı değerler"e bağlı olmadığını da göstermek istedi. Çünkü Türkiye'de Batılılaşma, genellikle bir hedeften ziyade, sadece bir retorikten ibaret kalıyordu. Rakip grupların belli bir vizyona sahip olmadığını göstermekle de iç ve dış politikada daha rahat hareket etme kabiliyetini kazanmaya çalıştı.

Özal, AB-Türkiye ilişkilerine daha önceki hükümetlerin oluşturduğundan farklı bir temel oluşturma gayreti içindeydi. Türkiye'de askerîyeden sonra en statükocu kurum olan Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'yi "her açıdan

⁷ Mehmet Ali Birand, *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası*.

⁸ *Policy Paper: Foreign Policy of Turkey*, Directorate General of Press and Information of the Turkish Republic, Reference Series, 1991, n. 8.

⁹ Cengiz Çandar, *Röportaj*, Ekim 1994.

Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası" olarak telâkki ediyordu.¹⁰ Özal liderliği bu anlayışı değiştirmek istedi, zira Özal, ideolojik olarak Doğu'ya daha yakın duruyordu. AB üyeliğine ilgili pragmatik nedenlerden kaynaklanıyordu. Özal'a göre, AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin temeli karşılıklı çıkarların denge-lenmesine dayanıyordu.¹¹ Özal Türkiyesi, AB'ye tek yönlü olarak ilân-ı aşk eden bir tutum takınmak yerine, bu ilişkilerin iki tarafın da çıkarlarının gözetildiği bir plâtfon olarak kalmasını tercih etti.

AB'ye tam üyelik başvurusunun en önemli nedenlerinden biri de, Özal hükümetlerinde bakan olarak görev yapmış ve dış ilişkilerle yakından ilgili, deneyimli diplomat Kamran İnan'ın da belirttiği gibi, ABD'ye karşı bir denge politikası izlemektir. Özal'ın çok yönlü dış politikasında bir tarafa veya devlete bağımlılıktan kurtulmak esastır. AB ile sıkı ilişkilere girmek, Türkiye'nin siyasî ve askerî açıdan bağımlı olduğu ABD'den bağımsız politika üretebilecek duruma gelmesi demektir.¹² Özal liderliğine göre Türkiye, AB üyeliğinden tek başına yararlanamayacağı bir dinamizm kazanacaktı.

Ayrıca, AB çerçevesindeki bölgesel yapılaşma Özal liderliği için tek alternatif değildi. Özal döneminde yeni başlatılan oluşumlar veya canlandırılan örgütler, bunun en güzel kanıtıdır. Özal liderliğine göre, "eğer [Türkiye demokratikleşme, liberalleşme, siyasî İslâm ve Kürt sorunu gibi] iç sorunlarını çözerse, Türkiye'nin AB'ye girip girmemesi önemli değildir."¹³ Başka bir yerde Özal, Avrupa ile ilişkilerin hâlâ önemli olduğunu be-

lirtmekte, ama Türkiye'nin ABD, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) ve Doğu Asya'ya çok fazla önem atfetmek zorunda olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴ Başka bir deyişle, Özal liderliği, ittifaklar ilişkisini ve ilişkiler ağını hem Batılı oluşumunda hem de genel anlamda geliştirme ve çok boyutlu hale getirmeye çalıştı.

2. Türkiye'nin Avrupa Ülkeleriyle İkili İlişkileri

Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ile ikili ilişkilerinin seyri ülkeden ülkeye farklılıklar gösterir. Genel bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'nin Avrupalı büyük ve küçük ülkelerle olan ilişkileri iki ayrı boyutta gelişme gösterir. Ankara'nın büyük Avrupa ülkeleri (Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya) ile ilişkilerinin dostane olmasını sağlayan muazzam ekonomik menfaatler söz konusudur.¹⁵ Türkiye'de önemli stratejik ve ekonomik çıkarı olan Avrupalı büyük güçler, Türkiye'ye yönelik bu çıkarlar doğrultusunda politika geliştirirler. Zaman zaman kendi kamuoylarını tatmin için Türkiye'ye daha çok insan hakları ve daha çok azınlık hakları konusunda getirdikleri eleştirilere rağmen, bu ülkeler, hiçbir zaman olumsuzluklara neden olacak ciddi tavırlar takınmadılar. Türkiye aleyhine faaliyette bulunan örgütleri hoşnut etmek amacıyla sembolik kararlar aldılar, fakat asla sonuç getirici müeyyideler uygulamadılar.

Bununla beraber, söz konusu ülkeler Türkiye'yi baskı altında tutabilmek için ellerinde

¹⁰ Policy Paper, 1991.

¹¹ *Anavatan Partisi II. Olağan Büyük Kongresi Faaliyet Raporu*. 18-19 Haziran 1988, Ankara: Atatürk Spor Salonu.

¹² Atilla Eralp, "Turkey and the European Community: Prospects for a New Relationship", *The Political and Socio-Economic Transformation of Turkey*, (ed.) Atilla Eralp vd. Westport, CT: Praeger Publishers, s. 193-213.

¹³ *Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın "21. Asır Türkiye'nin ve Türklerin Asrı Olacak" Konulu Konuşmaları* (22 Mayıs 1991, Bursa, Çelik Palas), Ankara: Başbakanlık Basımevi.

¹⁴ Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın İş Dünyası Vakfı Toplantısı'ndaki Konuşmaları, Türkiye'de Gerçekleşen Büyük Değişim ve İkinci Değişim Hedefi 15 İleri Batı Ülkesinin Arasına Katılmak (2 Ekim 1992, İstanbul, Conrad Otel), Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992.

¹⁵ Philip Robins, "More Apparent Than Real? The Impact of the Kurdish Issue on Euro-Turkish Relations", *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s: Its Impact on Turkey and the Middle East*, (ed.) Robert Olson Lexington, KY: The University Press of Kentucky, s. 114-132.

Türkiye'ye karşı oynayabilecekleri kozları hatırlatmaktan da geri kalmadılar. Buna paralel olarak da Türkiye'nin yumuşak karnı olan sorunları kaşıtmaktan kaçınmazlar. Bunun en çarpıcı örneği, bu ülkelerin Kürt sorunu karşısında takındıkları tavidir. Genel kanaatin aksine, Avrupa'nın büyük güçleri Kürtlerin tarafında yer almamaktadırlar. Onlar için Kürt sorunu, Türkiye'ye karşı kurtlar sofrasında oynanan bir karttan ibarettir. Kürt halkının istekleri onlar için bir şey ifade etmez. PKK'nın lideri Öcalan'ın Suriye'den çıkmasından sonra bu ülkeler, Yunanistan'ı bile gözden düşürme pahasına, Türkiye lehine politikalar benimsediler. Aynı olayda İtalya hükümeti, kendi firmalarının Türkiye'deki yatırımlarının ve ticarî ilişkilerinin yoğunluğu dolayısıyla ideolojik olarak kendisine yakın olan Öcalan konusunda geri adım atmak zorunda kaldı. Türkiye ile bu ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık (*interdependence*) vardır, dolayısıyla taraflar birbirinden bağımsız politikalar güdemezler.

Türkiye'nin, Avrupa'nın küçük devletleri ile ilişkisi yukarıdaki çerçevenin dışında kalır. Türkiye ile bağları zayıf ve Türkiye'de çıkarları nispeten daha az olan bu ülkeler, popülist politikalar takip etme imkânına sahiptirler. Özellikle insan hakları konusunda baş ağrıtlar. Türkiye'deki demokratik olmayan uygulamalara en sert tepkiyi gösterirler. Bu ülkeler, aslında "derin Avrupa"nın duygularını daha kolaylıkla dile getirebiliyor; dolayısıyla da "pervasız" politikalar güdebiliyorlar. Avrupa içi dengelerin bir yansıması olarak da Türkiye ile ilgili politikalar belirlenirken, Avrupa Parlamentosu gibi "derin Avrupa"yı temsil eden ve nispeten sembolik kurumlarda küçük devletlerin, ülkelerin çıkarlarından sorumlu ve sonuç getirici kurumlarda ise büyük devletlerin görüşü yansıtılır.

Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ile ikili ilişkilerinin geleceğinin daha çok AB çerçevesinde

şekilleneceği kuvvetle muhtemeldir. Gelecek on yıllarda giderek bir siyasî oluşum sürecine giren Avrupalı ülkelerin dış politikalarında ortak hareket etme gereği de kaçınılmaz olacaktır. Neticede pragmatik "resmî Avrupa"nın aksine, tarihî ve kültürel değerlerle olayları değerlendiren "derin Avrupa"nın etkisi daha çok hissedilecektir. İki tarafın halklarının dışlandığı siyaset dünyasına yeni aktörler girecek ve dengeler büyük ihtimalle değişecektir.

C. Özal'ın ABD'ye Bakışı

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye geleneksel olarak ABD'nin en sadık ve güvenilir müttefiklerinden biri olageldi. Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliği'ne karşı en çok istifade edilen ülkelerden biri oldu ve Sovyet yayılmacılığında bir kalın olarak kullanıldı. Türkiye, NATO içinde ve ayrıca ABD'nin diğer global ve bölgesel hesaplamalarında (Çevreleme Politikası, Yeşil Kuşak Projesi, Bağdat Paktı, CENTO, NATO, Körfez Savaşı,...) önemli roller oynadı. Üyesi olduğu uluslararası örgütlerde çoğunlukla ABD eğilimli politikalar takip etti. 1980 yılında askerî yönetim tarafından imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA) 1980'ler boyunca Türk-Amerikan savunma işbirliğinin temeli oldu. Bazı değişikliklerin yapılmasından sonra bu antlaşma 1987 yılında Özal iktidarı tarafından yenilenerek devam ettirildi. Bununla beraber, ikili ilişkiler çeşitlenmeye başladı ve ekonomik işbirliği hız kazandı. Böylece, Özal dönemi boyunca ikili ilişkilerin dayandığı temellerde bir genişleme gözlemlendi. Özal hükümeti, ABD ile savunma işbirliğini geliştirmek ve Türk silâhlı kuvvetlerini modernleştirmek için de anlaşma sağladı.

Bu gelişmelerin bir neticesi olarak ABD, Türk ve Amerikan şirketlerinin katılımı ile Türk silâhlı kuvvetlerini modernleştirmek amacıyla değişik silâh sistemlerinin ortak

üretimini öngören geniş kapsamlı bir program başlattı. General Dynamics adlı Amerikan şirketi ve Türkiye Uçak Sanayi Şirketi (TUSAŞ) Eskişehir’de F-16 savaş uçaklarının üretimine başladı. Türkiye Askerî Elektronik Sanayi Şirketi (ASELSAN) de Amerikan Litton şirketinden taktik iletişim araçları ve dijital mesaj aletlerinin üretimi için lisans aldı. Ayrıca Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKE) bir Amerikan lisansı ile havadan yere FFAR roketlerini üretmeye başladı.¹⁶

Özal liderliğinin ABD’ye yönelik politikasında asıl amaç iki ülke arasındaki ilişkileri ABD’ye alternatif politikalarla karşı koyma anlamına gelen “sıfır opsiyon”unun üzerine çıkarmaktı.¹⁷ Daha önceki statükocu iktidarların ABD’ye karşı koyarken başvurduğu en önemli tehdit, ABD’nin ülkedeki üslerini kapatmak veya Batı ile ilişkileri gözden geçirmek idi. Özal döneminde Türkiye’nin ABD ile ilişkileri ilk defa çeşitlenmeye başladı. Benzer bir gözlemde bulunan Barkey’e göre, ABD ile kültürel, tarihî ve ekonomik bağları olmayan daha önceki hükümetlerin aksine Özal liderliği, ABD ile serbest ticareti tartışmaya varacak şekilde önemli derecede bir ekonomik ilişki başlattı.¹⁸

Özal’a göre, Türkiye, ABD ile sadece güvenlik ve stratejik alanlarda değil, aynı zamanda ihracat için de önemli bir pazar olarak ekonomik alanda yakın ilişkiler kurmak durumundaydı.¹⁹ 1980’ler ve 1990’lı yılların başlarında ABD ile Türkiye arasındaki ilişki-

lerde ticarî konular en sorunlu alanları oluşturuyordu. Özal Türkiye’si askerî yardımlardan ziyade dış ticarete daha çok serbestlik peşindeydi. Yusuf Özal’a göre NAFTA ülkeleri ile Türkiye arasında ticaretin serbestleştirilmesi bile söz konusu oldu.²⁰ İslâmcı kesimin önde gelen kalemlerinden Abdurrahman Dilipak da Özal’ın ABD ile ilişkilerine değinirken, onun “büyük bir Amerikan şirketi ile iş yapan, yükselmek isteyen Asyalı bir işadamı gibi başladığını” ifade etmektedir. Bundan dolayı, dış politikada askerî ve güvenlik konularından ziyade ekonomik alanlara ağırlık veren Özal’ın adı “tüccar başbakan”a çıktı.²¹

Özal, ABD ile ilişkilerinde oldukça başarılı oldu. ABD, Özal’ın ekonomik eğiliminden fayda görürken; Özal liderliği de dış politikada AB’ye, iç politikada ise mücadele hâlinde bulunduğu statükocu güçlere karşı ABD yönetiminden yararlandı. Özal hükümeti ile ABD arasında karşılıklı bağımlı (*interdependent*) bir ilişki vardı. ABD, Orta-doğu’da Şah İran’ını kaybetmiş ve Afganistan, Sovyetler tarafından işgal edilmişti. ABD, bölgedeki en önemli desteklerinden birini kaybetmişti. Yeni dengeleri lehine çevirebilmesi için Türkiye’ye daha çok ihtiyacı vardı. ABD, İran ve Irak’ın kuşatılması, İncirlik Üssü’nün kullanılması, bölgesel sorunlarda beraber hareket edeceği bir bölgesel güçlü ülkeye ihtiyacı olması ve ayrıca büyük bir pazar olması dolayısıyla Türkiye ile yakın ilişkiler kurmaktan önemli faydalar sağladı.

Diğer taraftan, Özal Türkiye’si de NATO’nun öneminin ve etkisinin ciddi bir şekilde azaldığını fark ederek, Türk savunma anlayışının temel taşı olan bu oluşuma alternatifler aramaya başladı. Özal için ABD ile “stratejik işbirliği”ne girmek ve aynı zamanda bölge-

¹⁶ Birol Yeşilada, “Turkish Foreign Policy Toward the Middle East,” Atilla Eralp vd. (ed.) *The Political and Socio-Economic Transformation of Turkey*, Westport, CT: Praeger Publishers, s. 169-192.

¹⁷ Ufuk Güldemir, *Texas Malatya*, İstanbul: Tekin Yayınları, 1992.

¹⁸ Henri Barkey, “Turkish-American Relations”, *Yusuf Özal’la Röportaj*, 2 Ocak 1994.

¹⁹ *Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Marmara Kulübü Toplantılarında Konuşmaları: Geleceğe Bakış ve Değişim* (16 Ekim 1992, İstanbul, The Marmara Oteli), Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992.

²⁰ *Yusuf Özal’la Röportaj*.

²¹ Aktaran Osman Özsoy, *Özal’ın Misyonu*, 3. Baskı, İstanbul: Türdâv, s. 252; Mehmet Akyol, *Beni Çok Ararsınız*.

sel örgütlenmeler ortaya çıkarmak en makûl alternatifti. Çünkü, Batılı ülkeler arasında Türkiye'nin çıkarlarına en yakın duran ve Türkiye ile en çok çalışmak isteyen ülke ABD'ydî.²²

Cengiz Çandar'ın da belirttiği gibi, Özal'ın ABD ile Türkiye arasında paralellik görmesi onun ABD ile yakın ilişkiler kurmasının temel nedenlerinden biri oldu.²³ Benzer bir sonuca varan Fehmi Kuru'ya göre de, Özal'ın "Amerikancılığı" ve "ABD yanlısı politikaları", onun Amerikan toplumunu, liderliğini ve yönetimini farklı okumasının bir neticesiydi. Kuru, Özal'ın Amerikan toplumunu ve politikasını okumasını hem kendi liderliği için hem de Türkiye devleti için faydalar sağlayan bir anlayışın ürünü olduğunu da belirtmektedir.²⁴ Özal, Türkiye'de olmasını ısrarla istediği çok önemli iki özelliği en iyi hâlineyle ABD'de bulmuştu: "İyi işleyen bir serbest piyasa ekonomisi" ve "*melting pot* (farklı etnik grupları bir araya getirip uyum içinde yaşayan bir halk oluşturmak ve herkesin mensubu olmaktan gurur duyduğu bir millet yaratmak)" anlayışı. Bu iki unsurun hayata geçirilmesiyle ülkenin hedeflediği noktaya geleceğine inanıyordu. İşte bunlar, Özal'ın Amerikancılığının(!) altında yatan asıl etkenlerdi.

Eralp, Özal Türkiye'sinin ABD ile ilişkilerini çeşitlendirmesi ve buna paralel olarak Ortadoğu'ya yönelik politikalar belirlemesinin AB ile olan ilişkilerin gerginleşmesine neden olduğunu belirtmektedir.²⁵ Örneğin, Özal'a göre, Avrupa, Kıbrıs sorununda her zaman Yunanistan'ı ve Kıbrıslı Rumları destekledi. Özal da Amerika'yı bu işe bulaştırarak ABD faktörü ile Avrupa'yı dengelemek istedi. Gerekçesinde de günümüzün tek kutuplu dünyasında ABD'nin üstleneceği bu

türden bir rolün Türkiye'ye daha yararlı olduğunu ifade ediyordu.²⁶

Bölgesel bağlamda Türkiye, Avrupa'dan ziyade Amerika ile karşılıklı bağımlılık ilişkisi içindeydi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türkiye'nin Avrupa için stratejik önemi, önemli ölçüde azaldı. Bununla beraber, eski Sovyetler Birliği'ndeki yeniden yapılanmalar, ortaya çıkan Türk dünyası ve Doğu Bloğuna yönelik soğuk savaşın tarihe karışmasından sonra ABD, dikkatini, Türkiye için de endişe kaynağı olan Ortadoğu'daki bölgesel güç dengesine ve "radikal" İslâm'a çevirdi. ABD için karışıklık, fakirlik ve dinî radikalizmin kol gezdiği bir bölgede bulunan istikrarlı tek lâik ülke Türkiye'nin güvenliği ve bu ülkeyle yakın ilişki kurmak çok önemli ve gerekliydi.²⁷

Her şeyden önce, Özal liderliği ABD'nin dünyadaki herhangi bir ülkenin kaderi ile çok kolaylıkla oynayabileceğini biliyor ve böyle bir ülke ile gergin ilişkiler kurmak istemiyordu. Özal liderliği, aynı zamanda, ABD'nin desteğini almak suretiyle iç politikadaki rakiplerinin baskılarından kurtulmaya çalışıyordu. Pek çok yönetim gibi Özal iktidarı için de en kârlı ve akıllı tercih, tek kutuplu bir dünyada var olan tek kutupla iyi ilişkiler geliştirmektir.²⁸ Özal pek çok konuda ABD yardımını gördü. ABD'deki Türkiye karşıtı lobilerin (Ermeni ve Rum lobileri gibi) ABD yönetimine dayatmaya çalıştığı girişimlerin akamete uğraması da iki hükümet arasındaki dostça ilişkilerin bir sonucuydu. ABD'nin desteği üçüncü taraflarla olan sorunlarda da söz konusu oldu. Örneğin, Türkiye, ABD'nin yardımıyla, Kıbrıs'la ilgili 649 Sayılı Güvenlik Konseyi Kararını desteklemesi için Birleşmiş Milletleri (BM) ikna

²² Morton Abramovitz, "Dateline Ankara: Turkey After Ozal," *Foreign Policy*, Summer 1993, s. 164-181.

²³ Cengiz Çandar, Röportaj.

²⁴ Fehmi Kuru, Röportaj.

²⁵ Eralp, Turkey and the European Community.

²⁶ Cengiz Çandar, *Sabah Gazetesi*, 13 Kasım 1997.

²⁷ Abramovitz, *a.g.m.*, Ankara.

²⁸ Çandar, Röportaj.

edebildi. Benzer şekilde ABD, Türkiye ile AB arasındaki bir çok problemde Türkiye lehine AB'ye baskı yaptı. ABD'nin desteğini arkasında hisseden Özal hükümeti, AB'nin baskılarına karşı koymada olumlu fırsatlar ve imkânlar yakaladı.

D. Sonuç

Özal'a kadar iktidarda bulunan statükocu hükümetler Batı yanlısı politika izlediler. Dış politikalarında Batıyı yanlarına alıp siyasî İslâm'a, Kürt milliyetçiliğine ve özellikle de Sovyet tehdidine karşı koymaya çalıştılar. Özal ise Türkiye'yi Batı ittifakının basit bir üyesi olmaktan çıkarıp NATO'nun da parçası olduğu ve Türkiye'nin merkezinde bulunduğu "birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı bir ittifak ağı"nın içine almaya çalıştı. 1980'lerde Doğu, Güney ve Kuzeyle geliştirilen ilişkiler Türkiye çıkarları açısından hayati derecede önemliydi.

Özal, Türkiye'nin Batıya bağımlılığına son vererek ülkenin etki alanını Doğuya (Ortadoğu ve Orta Asya) doğru genişletmek arzusundaydı. Bunu yaparken de dünyanın tek süper gücü olan ABD ile birlikte hareket etmenin ülkeye ve kendi liderliğine fayda getireceğini ümit ediyordu. Özal Türkiye'sini yakından gözlemlene fırsatı bulan Amerikalı diplomat Morton Abramovitz, bunu şu şekilde dile getirmektedir: "Batı ile bağlar korunurken, dış politikada dikkat Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'ya kaydırıldı."²⁹

Özal, Batının Türkiye'yi kendine bağımlı tutmaya çalıştığının farkına varmıştı; bu nedenle, Batı ile ilişkilere hanel getirmeden Türkiye'yi Batı ile yarışabilme gücüne sahip kılmaya çalıştı. Batı ve özellikle ABD desteği olmadan dünyanın en stratejik ve istikrarsız bölgesinde rejimini devam ettirmenin imkânsız olduğunu biliyordu. Bir taraftan

ABD'ye dayanırken, diğer taraftan da Türkiye ABD ile ilişkilerin yoğunlaştığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ilk defa Washington'dan bağımsız kartlar oynamaya başladı. Ciddi bir psikolojik sorun olarak on yıllardır devam eden "Batıya karşı Türk halkının aşağılık kompleksi"ni nispeten ortadan kaldırdı ve Tanzimat'tan bu yana Batı karşısında ezilen Türk halkının kendine güvenmesini sağladı. Türkiye'nin önde gelen akademisyenlerden Prof. Dr. Nilüfer Göle'nin de aynı kanaati paylaştığı aşağıdaki ibarede görülür. Göle'ye göre, Özal sayesinde

"80'li yıllarda Türkiye hem kendisine karşı, hem Batıya karşı aşağılık kompleksinden sıyrılmaktaydı. Milliyetçiliğin tanımı değişmekte, komplo teorileri, mazlum halk söylemleri kırılmakta, girişimcilik, üretkenlik, yaratıcılık temellerinde yeni bir rekabetçi milliyetçilik tanımı filizlenmekteydi. Yerlilik 'biz bize benzeriz' kısır döngüsünden kendisini sıyırmakta, bilgi toplumunun evrensel akılcı yöntemleriyle kendini sınamaktaydı."³⁰

Birçok kişi Özal'ın dış politikada tamamen ABD'ye bağımlı olduğunu iddia ediyor. Sağ ve sol kesimden gelen bu eleştirilerin bir an için doğru olduğunu farz etsek bile, Özal'ın aynı zamanda İslâm eğilimli, bölge eğilimli ve Doğu eğilimli olmasını göz önüne alarak, çok boyutlu bir dış politika izlediği görülür. Dilipak'ın yerinde tespitiyle, "bir Batıcı değildi o. Batılı gibi düşündü, yaşadı. Amerika'ya bakışı da öyle."³¹ Netice itibariyle, getirdiği fayda ya da zararın ne olduğunu bir tarafa koyarak söylenebilir ki, Özal Türk ekonomisini olduğu gibi Türk dış politikasını da dünyaya açtı; ama Türkiye kamuoyu ve özellikle de kamuoyunu yönlendiren medya, Özal politikalarını hep farklı yorumladı.

²⁹ Nilüfer Göle'den Aktaran Özsoy, *Özal'ın Misyonu*, s. 161.

³¹ Abdurrahman Dilipak'tan Aktaran Özsoy, *Özal'ın Misyonu*, s. 251.

²⁹ Abramovitz, *a.g.m.*, Ankara.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, ABD'nin Özal'dan istifadesinden daha fazla, Özal ABD'den faydalanmıştır. Taraflar arasındaki ilişki karşılıklılık (*mutuality*) esasına dayanıyordu. Aslında simetrik veya simetrik olmayan (asimetrik), fakat mutlaka "karşılıklı" olan bir ilişki türü bütün devletler arasında mevcuttur. Özal'ın ömrünün sonuna kadar hep devletin zirvesinde ve gündemi tayin eden kişi olduğu göz önüne alınırsa, onun genel politikasında ve bu arada Batıyla ilişkilerinde başarılı olduğu görülür.

Bunları dikkate alarak, Özal konusunda daha başka konular tartışılmaya açılmalıdır. Tartışılması gereken Özal'ın Amerikancılığı

değil, onun politikalarının kâr-zarar muhasebesini yapmaktır. Özal Türk toplumuna ve Türk devletine gerçekten somut bir proje düşünmüş müydü? Sunmuşsa sunulan bu proje neyi hedefledi? Acaba Özal'ın belirlediği politikalar takip edilerek ne yapılmak istenmiş ve hedefe ne kadar ulaşılmış? Özal'ın izlediği dış politika ne derece iç politika malzemesi olarak kullanılmış? Burada, bu soruların bazılarına az da olsa cevap verilmeye çalışılmış ve bu soruları cevaplamak için genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bu soruların derinlemesine ve teferruatlı bir şekilde tahlil edilmesi gerekir. Bu da ancak başka bir çalışmanın konusu olabilir.

Amerikan Kıskaçında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası

Ramazan Gözen

Körfez Savaşı, sadece Orta Doğu bölgesinin değil, hatta 20. yüzyıl Dünya politikasının en önemli dönüm noktasından biridir. Savaş, bölgesel dengeleri temelden etkilediği gibi, Soğuk Savaş döneminin sona ermesinde de katalizör görevi yapmıştır. Körfez Savaşı'nda kaçınılmaz olarak çok kritik bir pozisyonda olan Türkiye'nin, böylesi önemli olaya dönük dış politikası da, en az Körfez Savaşı kadar ilginç, çarpıcı ve tartışmalı olmuştur.

Bu kitapta, Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının analizi yapılmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin nasıl bir kıskaç altında kaldığı, Körfez Savaşı girdabına nasıl düştüğü, Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının oluşumunda hangi faktörlerin rol oynadığı, bu süreçte oldukça aktif bir rol oynayan ve ön plâna çıkan dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, böyle bir dış politikayı niçin, nasıl ve hangi şartlar altında oluşturduğu ve nihayet, Türkiye'nin Körfez Savaşı politikasının ortaya çıkardığı sonuçların Türkiye'yi ve Türk dış politikasının nasıl etkilediği sorularına cevaplar bulacaksınız.

LiBeRTE

kitaplığınızda özgürlüğe yer açın...